

O ZNANJU I POLITICI U REALNOM SVETU. RAZGOVOR SA SNJEŽANOM PRIJIĆ SAMARŽIJOM (5. epizoda podkasta *Zvuk misli*)

U nastavku predstavljamo uređenu verziju transkripta razgovora o demokraciji, postistini, pandemiji, epistemologiji i drugim srodnim temama, vođenog sa Snježanom Prijić Samaržijom, filozofkinjom, redovnom profesorom i rektorkom Univerziteta u Rijeci.

Počnimo od vaše knjige koja je izašla 2018. godine, a čiji naslov u prevodu na srpskohrvatski glasi: „Demokratija i istina: konflikt između političkih i epistemčkih vrlina”. Knjiga je pisana 2018. godine i dok smo pripremali ovaj razgovor, baš smo spomenuli kako je taj tekst sad dobilo čitavu jednu novu dimenziju. On se sada može čitati na nove načine, a ja bih voleo da počnem jednim citatom koji predstavlja prvu rečenicu Vaše knjige, a to je citat Eme Goldman koji glasi: „Najnasilniji činilac ili element društva je neznanje”. Kako je to, Snježana, neznanje nasilno, i kako ste odabrali da baš ovim uviđom otvorite jednu duboku i temeljnu raspravu o demokratiji i istini?

Da, ja sam se zapravo dvoumila između nekoliko takozvanih citata ili motova knjige. Jedan je bio Geteov koji je zapravo na istom tragu, a koji kaže da je teško zamisliti bilo šta što više zastrašuje od neznanja na djelu. Na jednak način tu je bio i Erazmo Roterdamski. Dakle, postoji jedna prosvetiteljska misao koja glasi: „Što je najpogubnije za čovjeka, a to je uistinu neznanje na djelu”. Postoji element neznanja i kada se neznanje zapravo prelije u akciju i kada se neznanje prelije u društvo onda imamo tu ideju da je to za čovječanstvo i za društvo posebno pogubno. Zašto sam se odlučila za Emu Goldman? Nekako mi se činilo da je najmanje pompezno, jer postoje Erazmo Roterdamski, Gete, koji otprilike isto to govore, što je naravno takođe važno i bitno. Međutim, Ema Goldman je jedan lik koji je recimo marginalan; ona se u filozofiji, kao anarhistkinja, aktivistkinja i tako dalje, retko pojavljivala, pa sam mislila da i to daje neku dimenziju isčitavanja koja možda može biti zanimljiva. Međutim, to što sam htela reći: kada ja govorim o neznanju kao najnasilnijem elementu društva, ja ne govorim samo o onome što se obično na prvi pogled podrazumeva kao neznanje, a to je nedostanak

činjenica, uvida, poznavanja itd. Ja govorim o nečem puno širem: za mene je neznanje zapravo potcenjivanje znanja. I to je jako bitno, to je jedna antiintelektualna klima u kojoj se potcenjuje nešto što se danas zove „knjiško znanje”, potcenjuje se ta sofisticacija, apstrakcija... Tako da govorim o neznanju i u smislu izostanka znanja, odnosno, informacija, ali to smatram marginalnim, to se uvek može nadoknaditi. Ono što je puno opasnije je jedan agresivan stav prema onima koji znaju i jedna ignorancija prema znanju.

Kako objašnjavate fenomen antagonističkog odnosa prema znanju, te možda loše vere (ono što je Sartre nazivao mauvaise foi)? Mi znamo da su neke stvari takve, ali to odbijamo i prosto odlučujemo da verujemo u nešto, i to proglašavamo istinom. Kako objašnjavate poriv i društveni kontekst u kojem se takav fenomen javlja? I gde ga situirate?

Na neki način upravo je to tema knjige: moj pokušaj da razumem kako se to dogodilo na način koji nam je postao tako zastrašujuć i opasan za društvo. I to je na neki način odnos između demokracije i istine. I moje pitanje ide u smeru da li je nešto u demokraciji, za koju i dalje vjerujemo da je najbolja od svih mogućih sustava, omogućilo da se dogodilo nešto što se onda naziva kulturom neznanja ili „culture of ignorance”, koju je teško prevesti kao neznanje. Uistinu je jedna ignorancija prema vrijednosti i istine i znanja i informiranosti... I, naravno, to pitanje koje mi postavljate je kompleksno i teško je na njega odgovoriti, ali ja pokušavam reći da je moguće čak da je razlog, ili jedan od razloga za to gde smo se sada, u pseudoznanstvenim pokretima, silnim skepticizmom prema znanosti, obezvredivanju znanja... Je li moguće da je nešto dobro kao što je demokracija uspela dovesti, i kako nas je ona dovela u situaciju koju imamo? U ovakvo stanje neznanja, krizu prosvetljenosti koja se onda naravno manifestira u puno radikalnijim verzijama i populizma i nekih drugih vrsta fundamentalizama i agresije.

Da, upravo na tragu ovih poslednjih pojmova koje ste spomenuli, hteo bih da vas pitam – u poslednjoj deceniji svedočimo velikom razvitku fenomena postistine. U vezi s tim, kako mislite da je era postistine uticala na demokratiju i način donošenja političkih odluka, na epistemologiju realnog sveta, socijalnu epistemologiju o kojoj vi govorite u knjizi?

Meni je iznimno zanimljiva ta debata postistine i istine i to koliko mnogi danas zagovaraju postistinu kao da je istina nešto loše, nešto što treba nadići. Ali to je zapravo debata koja se bavi oblašću između filozofskog modernizma, moderne filozofije od Dekarta pa nadalje, gde imamo istinu kao neprikosnovenu intelektualnu epistemičku vrijednost, i imamo neko

postmoderno vreme koje dekonstruira istinu, nastupa sa jednim relativističkim stavom i s pravom problematizira taj monizam istine kao nedodirljive epistemičke vrednosti. Mi danas čak govorimo u toj debati između moderne i postmoderne, o vremenima tzv. post-post-istine. To me nekako podseća na Hegelijansku dijalektiku, za koju moram reći da me možda čak i veseli, odnosno, nadam joj se, pa je možda isčitavam tu iako je možda i nema... Kao što smo nadišli nekritičko razumevanje istine kao nekakve objektivne metafizičke istine, verujem da je vrijeme da nadidemo i vrijeme postistine, koja na jedan nihilistički način gleda na istinu kao na vrednost, kao na epistemičku kvalitetu, i da ćemo doći do neke sinteze u ideji post-post-istine u kojoj se nećemo niti držati fanatičnog monizma istine. Ima puno epistemičkih vrednosti osim istine, u smislu razumevanja, odgovornosti prema činjenicama... Ali se nećemo držati niti postistine u smislu potpunog relativizma, jer po mojem dubokom uvjerenju upravo taj postmoderni pokret dekonstrukcije, socijalni konstruktivizam je i doveo do ove kulture neznanja.

Vidite postmodernizam kao razlog, kao krivca za kulturu neznanja?

Ne isključivog, naravno. Ima tu puno socijalnih i drugih elemenata, naravno, i političkih, i fundamentalizmi i nekakva *celebrity* kultura, šutnja racionalnih centara... Puno toga ima, ali ideja da svačija istina, svačiji stav, bez obzira na to kakav on bio i koliko on imao objektivnih vrijednosti, epistemičkih i intelektualnih, da je jednako vredan samom činjenicom da je nečiji. To je problem. Naravno da smo svi mi jednaki, slobodni, u dostojanstvu, pravima itd. To su ti temelji i etičko opravdanje demokracije. Međutim, treba li se to tako preneti i reći da samim tim svačije mišljenje na jednak način i jednako vredi? Naravno, svako ima pravo na svoje mišljenje, ali na neki način ono, po mojem dubokom mišljenju, ne ispunjava epistemičke uvjete i tu počinje taj kaos, ta drama.

Da li možete, pre nego što uplivamo u tu dramu i realni kontekst koji nas je zadesio u poslednju godinu i po, dve... Ja bih voleo da ostanemo još malo na ovoj apstraktnoj razini i voleo bih da objasnite malo bliže: Vi imate jedno specifično poimanje istine (to nije ni istina sa velikim I, nije ni metafizička istina), pa ako možete samo da kažete nekoliko reči o tome na tragu postistine. Da vidimo: istina, verovanje i znanje. Ako možemo tu trijadu u jednoj koncentrovanoj verziji da dobijemo od vas?

Da, ja sam jako sklona onome što se u epistemologiji događa, a to je pojava tzv. epistemologije vrline, koja izmješta cilj ili glavnu temu epistemologije

iz pitanja istinitosti propozicija (da li je verovanje opravdano i istinito, da li imamo znanje). Izmješta ga u jedan drugi prostor, a to je pitanje epistemičkih agenata (nas koji u društvu ili u nekom okolišu pokušavamo da dođemo do nekih spoznaja). Na neki način se više ne bavimo propozicijama i definiranjem uvjeta za opravdanje ili istinu, nego se bavimo pitanjem vrлина onoga koji spoznaje, što ne isključuje istinu kao takvu jer neka epistemička vrлина odgovornosti ili skromnosti, savjesnosti, može nas dovesti do istine, naravno, u tom nekakvom korespondencijskom smislu riječi. Ali vi ste dobro rekli, ja stvarno mislim da je epistemologija dugo bila zaključana, zapeta u nekom sholastičkom definiranju i raspravi o uvjetima opravdanja itd., da smo sada prodisali; da je epistemologija doživjela jedan uzbuđljiv moment (moje mišljenje je u pitanju, naravno) Kada se otvorila priča o vrlinama koja je u sebi uspjela obuhvatiti jednog Ernesta Sousu, jednog Goldmana, koji su veliki ljudi i koji su se bavili standardnom, analitičkom epistemologijom. Sada se stvari okreću i meni se čini da se danas u epistemologiji puno više lijepih stvari događa sa *shiftom* koji nam je omogućio da izađemo iz strogo logičko-epistemičkih rasprava u društvo, da otvorimo pitanje uticaja društva na našu spoznaju, da probamo epistemologiju učiniti primijenjenom, popraviti epistemičke i intelektualne prakse. To je ono što mene zanima i to me nekako odvučlo u smjeru odnosa između epistemologije i politike odnosno demokracije i istine.

Kao što smo obećali, sada ćemo uplivati u naš realan kontekst, ako smo ga ikada i napustili. Prosto, moraćemo, s obzirom na sadržaj Vaših posljednjih istraživanja i knjige da se osvrnemo na ovo što se događa, a to je pandemija zadnjih godinu i po dana, kao globalni fenomen. Pitanje koje bi se moglo postaviti kroz prizmu Vaših istraživanja jeste pitanje učešća struke, odnosno, epistemičkih autoriteta u donošenju političkih odluka. Čini se da je to postalo jedno od gorućih pitanja u posljednjih godinu i po dana od kada je pandemija počela. Vi se vrlo podrobno bavite figurom eksperta i njegove uloge. U prvi mah se čini da se pojavila potreba za pozivanjem i prozivanjem eksperata, te da se od njih traži da relevantno informišu javnost i donose političke odluke, što je praćeno određenim vidom straha od „virologokratije”. I još mnogo fenomena je pratilo takvu potrebu koja se javila u društvu. A u praksi se predešavalo da su eksperti nudili izvesni pluralizam pozicija u odnosu na pandemijsko stanje, tako da su odluke donošene kroz političko balansiranje ili sasvim izuzimajući stavove relevantnih eksperata. Šta se dogodilo, kako Vi vidite eksperte i njihovu ulogu u društvu posle ovih događanja?

Ja moram reći da zapravo u knjizi branim tu ideju koja izaziva najviše polemika. Na neki način branim ulogu ili potrebu za većim uključivanjem

eksperata i ekspertize u donošenje odluka, upravo zbog deficita koji se pojavljuju zbog neke vrste kulture neznanja. Naravno da ja tu ne zagovararam nikakvu elitu kao ni nekritičko povjerenje u epistemičke autoritete, sa velikom svešću o tome da postoje reputacijski stručnjaci (ljudi koji nisu stvarno stručnjaci, već reputacijom zauzimaju mjesta u hijerarhijskoj strukturi). Postoje stručnjaci koje mi nazivamo pop-stručnjacima, pop-znanstvenicima, koji su se izrodili u nekakve gurue i veoma su prisutni u medijima i daju potpuno pogrešnu sliku znanosti. Potpuno sam svjesna onoga što ste Vi rekli da znanost nije svemoguća i da treba znati komunicirati znanost na pravi način, da su očekivanja od znanstvenika velika, a ponekad i nerealna... Dakle, dok sve to skupa ne shvatimo i imamo na umu, jer svaka diskusija je puno kompleksnija od toga da li stručnjacima treba vjerovati ili ne, ja ću uvijek zagovarati stav da treba slušati one koje znaju, koji komparativno u odnosu sa ostalima znaju više, koji su trenirani, imaju iskustva. Oni u tom slučaju trebaju biti pitani. E sada, naravno da se u vezi s tim pojavljuje pitanje davanja prevelikih moći znanstvenicima koji tu moć mogu zloupotrijebiti i koji mogu biti instrumentalizovani politički, i to su sve otvorena pitanja. To su sve teme o kojima treba razgovarati; međutim, kada govorimo o pandemiji, ja sam sve vrijeme u toku ove pandemije zagovarala znanstvenu perspektivu i polemizirala o različitim temama, poput one da li treba da slušamo one koji odbacuju znanost, da li se uopšte obazirati na njih... Prije svega, to se odnosi na antivakserske pokrete, nešto što se naziva „Festivali slobode”, i tako dalje. Naravno da ih sve treba slušati, to uopšte nije sporno, jer evo vi u Hrvatskoj imate situaciju da je niti 50% ljudi cijepljeno. Dakle, otpor prema vakcinaciji je veliki koliko god mi pokušavali sugerirati kako je znanost bitna, ne postizemo ništa u suštini, za razliku od situacije u nekim zemljama kao što je Nizozemska, Danska, gdje postoji 70-80% ljudi koji su na neki način iskazali povjerenje u znanost. Pitanje je da li naš narod manje vjeruje znanosti nego što veruju Danci ili je to kompleksniji problem. Naravno, postoji nepovjerenje prema sustavu i onda se to nepovjerenje na neki način prelijeva i na znanost. I ovo što Vi kažete, strah od „virologokratije”, to je na neki način i strah od elita, strah od sustava koji se inače pokazao takvim da ne zaslužuje bezrezervno povjerenje. I u tom smislu, naravno, nitko ne zagovara sljepu poslušnost. Naprosto, superiornost znanstvenog i stručnog stava po pitanjima pandemije, vakcinacije itd. moja je opcija. Naravno, sa svim rezervama koje to nosi. I još jedna važna stvar kada govorimo o tome, ja to stalno govorim: svi naši donosioci odluka konsultiraju stručnjake, virologe, infektologije i tako dalje, ali jako malo među njima ima psihologa, sociologa, filozofa – onih ljudi koji razumiju društvo. Njihovi znanstveni savjeti trebaju dolaziti od interdisciplinarnih timova stručnjaka koji upravljaju cijelim događajem.

Mislim da je jedino, ako se dobro sjećam, kancelarka Merkel imala takav savjet, a svi ostali imaju savjete isključivo sastavljene od liječnika.

Da li onda mislite da, recimo, poverenje prema nauci koje se izražava u procentima vakcinisanih građana zavisi od jednog pojma koji je, ako se ne varam, i Vama važan, a to je pojam procedure. Da poverenje možda ne leži u samim naučnim uvidima, bili oni iz oblasti epidemiologije ili drugih medicinskih nauka, već da imamo jednu krizu nepoverenja u institucije i procedure, procedure koje su nepostojeće, pa bi to možda i objasnilo negde zašto se u različitim zemljama razlikuje procenat vakcinisanih. Da li je to možda na tragu onoga što Vi želite da kažete? Ako jeste, šta biste još dodali?

Upravo to, ali i još nešto. To je zapravo povezano s našim iskustvom donošenja nekvalitetnih odluka i ranije. Naravno, možemo opet otvoriti pitanje procedura koje stoje iza tih odluka, da li su one bile transparentne, participativne, inkluzivne, interdisciplinarne, vođene isključivo idejom istine i traženjem najboljeg mogućeg rešenja ili su to bile odluke inficirane sukobima interesa, elitističkim, statusnim ili nekim drugim razlozima. Očito fenomen nepovjerenja u institucije je kompleksan u ovim našim krajevima i traži puno detaljniju analizu. Ali ono što definitivno želim reći je da nepovjerenje, koje se ogleda u niskom postotku cijepljenja, jeste simptom nepovjerenja u znanost, ali i simptom nepovjerenja u sustav; i problematičnog izjednačavanja znanosti i znanstvenika kao elite koja je bliska sustavu tj. donositeljima odluka, a ne neovisni istraživači, tragači za najboljim rešenjima i istinom.

Da li nas to onda dovodi do konflikta između političkih i epistemičkih vrednosti? Da li onda pipamo u srce priče koja se nalazi u Vašoj knjizi? Kako vidite taj konflikt o kojem ste pisali u ovom današnjem kontekstu?

Da, naravno. Ono što ja želim reći je da se demokracija ili bilo koja procedura legitimira kroz činjenicu da ispunjava demokratske uvjete, ali to nije dovoljno. Nije dovoljno da uključite participaciju, fer participaciju, da uključite ljude. Ono što je važno je da imate takve procedure koje će dovesti do epistemički najkvalitetnijih odluka, a kad to kažem, mislim na odluke koje će rješavati probleme ljudi. U tom smislu, ja se ne vezujem za neki metafizički pojam istine nego za ono što će najbolje rješavati probleme, pa je možda u tome i moja sklonost ka pragmatističkom razumijevanju pojma istine. Dakle, kada govorim o procedurama, ja nisam potpuni zagovornik tzv. proceduralizma. Procedure mogu biti savršeno fer, savršeno demokratske, a da svejedno ne dovedu do najboljih mogućih rešenja problema. To

je ono što se naziva „wisdom of crowds”, mudrost gomile ili mudrost mnoštva. Mnogima možete dati da odlučuju, međutim, ako oni nemaju dovoljno znanja ili su afektivno previše vezani za odlučivanje o tome, vi svakako nećete dobiti epistemički najkvalitetniju odluku. Tu ima mnogo elemenata, tzv. „bias” ili predrasuda koje igraju ulogu u tom kontekstu, tako da sama činjenica da ste osigurali proceduralno savršenu situaciju ne znači da ćete istovremeno dobiti i epistemički najbolji rezultat. Dakle, naprosto treba vidjeti da li postoje mogućnosti da se taj epistemički rezultat digne na neku višu razinu. Postoji jako puno empirijskih istraživanja koji govore o tom fenomenu mudrosti mnoštva i pokazuju da ako nisu zadovoljeni preduvjeti, znači i intelektualni i afektivni, nema jamstva da će participacija dovesti do najboljeg rješenja. I tu nastaje jaz. Nema nevidljive ruke koja će samom participacijom proizvesti najbolji rezultat – morate ga osigurati na još neki drugi dodatni način. I tu ja vrlo oprezno vidim neko rješenje u uvođenju ekspertize – zapravo znanja. Sami nositelji znanja u našem društvu su stručnjaci, a pritom nikako ne mislim na reputacijske stručnjake, stručnjake koji sjede na mjestima stručnjaka.

Pišete da se racionalna epistemička autonomija ne kosi sa poverenjem u epistemičke autoritete i to smo pitanje sada već načeli. Ali kao da bi nasuprot tome slepo odbacivanje ekspertskih stavova u korist epistemičkog egalitarizma mogao biti čin epistemičke neodgovornosti i radikalnog dogmatizma. Da li ovaj uvid zavisi od istorijskog, političkog i kulturnog konteksta koji definišu razumevanje jednog ekspertskog stava? Da li je možda od slepog odbijanja ekspertskog znanja gore njegovo slepo prihvatanje? Zar nije svaka promena paradigma, kako u naučnom tako i u opštedruštvenom smislu, posledica odbacivanja autoriteta koji se naslanjaju na tradiciju koja je validna samo jer je niko nije preispitivao?

Da, puno ste zanimljivih pitanja postavili. To sigurno nije trivijalno pitanje, ali postoje neke dihotomije koje olako i na brzinu shvaćamo, a to je da je epistemička autonomija kao takva suprotna povjerenju u epistemičke autoritete. Kao da su to dva suprotna pojma. Ja zapravo pokušavam pokazati da nije nužno tako. Ili bolje da kažem : imamo prvu krizu prosvetiteljstva, kako je to Kant nazvao, negdje sa 18. stoljećem koja je uistinu bila kriza u kojoj se pokušalo reći da slepo povjerenje autoritetima definitivno ne može biti intelektualno opravdano. Naravno da ne može. Ta poslušnost, fascinacija autoritetom, znanstvenikom itd. samo zato što on to jeste, definitivno je intelektualna mana, jedan porok. I zato ta prva kriza pokušava reći: dosta je bilo religijskih, političkih i drugih autoriteta, nama treba javni prostor, javni um, sloboda i autonomija. I tu naravno nitko, nijedna

misleća osoba, ne može imati ništa protiv toga. Međutim, ja idem korak dalje i postavljam pitanje treba li se ta sloboda i autonomija svesti na ideju nečega što nazivam „epistemički egoizam”? Da li to znači da onda svako moje mišljenje, samo zato što je moje, bez obzira na to da li sam ja kritična prema svom mišljenju, koliko sam pročitala, razmislila i debatirala u vezi s tim, činjenicom da je autonomno i da je „moje” mišljenje samim tim postaje vrijedno? Ja pokušavam reći ne – nije sasvim tako. Vrijedno je kada se komparira i kada se postavlja pitanje znam li ja više, manje, bolje ili lošije od nekog drugoga ko je možda više pročitao od mene, koji je studirao određenu oblast i time se bavi, ko ima bolje argumente. Želim reći da je pitanje autonomije i pitanje samokritike i samorefleksije: jesam li ja sa svojom slobodom dovoljan epistemički autoritet sebi ili bi meni bilo bolje da kroz svoju slobodu poklonim povjerenje epistemičkom autoritetu, oslonim se na njega? To je to, to je ta kritičnost i autontomija za koje se залаžem. Naravno, na početku svega stoji kritička procjena autoriteta. Ali ako ja procijenim da je on neko ko je, čak iako ga ne razumijem, vrijedan mog povjerenja, mislim da je to puno više kritički stav – ako poklonim svoje povjerenje prije nego da insistiram na sebi i svom mišljenju zbog same činjenice da je moje. To je taj epistemički egoizam o kojem govorim, mislim to nije moj izraz, to je zapravo Linda Zagzebski rekla, raspravljajući o temi religijskih i epistemičkih autoriteta. Priznajemo da neki ljudi više znaju, inteligentniji su, imali su više prilike da se kvalitetno obrazuju, ali i dalje mislimo da je naše mišljenje jednako vrijedno kao i njihovo. Samorefleksija je ključan element.

Više puta ponavljate pojam poverenja i pojam verovanja. Njima ste se bavili i pre ove knjige, čini mi se da su Vam ovo posebno dragi pojmovi. Na tom tragu, da li odnos između epistemičke autonomne instance i epistemičkog autoriteta mora nužno da leži na poverenju? Da li postoje neki drugi modusi odnosa između takve dve instance i da li poverenje samo po sebi već ne pretpostavlja neku opasnost pred epistemičkom autonomijom, bilo da je shvatamo u tradicionalnom smislu ili na ovaj način na koji Vi kažete? Stiče se utisak da, ako insistiramo na poverenju, misao ostaje neka ekskluziva koja nije dostupna svima. Kako vidite poverenje i koje su njegove opasnosti, a koje su njegove prednosti? Da li je ono neophodno ili je stvar izbora?

Povjerenje je meni baš jako zanimljiva tema. Općenito, ona se meni nametnula sa otkrićem takozvane socijalne epistemologije. Tradicionalno, epistemologija je bazirana na istraživanju naših mentalnih, kognitivnih procesa, uvjeta, znanja itd. Onog trena kad smo usvojili taj postmodernistički (što mislim da je sjajna stvar koju nam je postmoderna donela) pored

nekih drugih koje vrijedi propitivati, to da je na neki način sam fenomen spoznaje jasno učinila socijalnim. Ne možemo govoriti o fenomenu spoznaje, a da ne razmatramo našu socijalnu smještenost negde. Onog trena kad čovjek počinje da razmišlja o tome, počne propitivati svoja vjerovanja i shvati da je zapravo dosta onoga u šta veruje dobio od drugih ljudi., tako što čitamo knjige, gledamo, promatramo i učimo u školama i tako dalje. Većina naših vjerovanja dobijena su od drugih ljudi.

I Spinoza pre više stotina godina govori da je prvi nivo saznanje „rekla-kazala”, nešto što smo čuli. To je najniži nivo spoznaje po Spinozi. Na tom tragu, šta je iznad toga? Šta nam poverenje daje više od toga: čuli smo nešto, usvojili, ponovili. Da li Vi vidite neku veću vrednost u tom odnosu poverenja?

Ja sad gledam na povjerenja samo kao na izvore. Isto tako, Tomas Rid kaže da bez onoga što smo dobili od drugih ljudi naše znanje ne bi bilo nikakvo, strašno siromašno i nezamislivo je šta bismo znali kada ne bismo imali ono šta smo naučili od drugih. Kad je to tako, ključni element je povjerenje. Znači, kada ja trebam prihvaćati vjerovanja drugih ljudi? Kada ja trebam poslušati nešto što je meni netko drugi rekao bez preispitivanja. Povjerenje kao trenutak prihvaćanja nečijeg verovanja kao svojega, istinitoga, onoga o kojem uopće vrijedi razmišljati. Naravno da puka reprodukcija onoga što drugi tvrde predstavlja najnižu razinu saznanja, ali ja govorim o nečem drugom. Odakle meni toliki interes za povjerenje? Shvaćam da razumijevanje spoznaje kao takve polazi iz činjenice da je većina naših vjerovanja dobivana kroz povjerenje, kroz oslanjanje na druge ljude. I onda postavljam pitanje koji su to uvjeti u kojima mi trebamo imati ili nemati povjerenje u nešto što smo čuli. Dugo sam se bavila epistemologijom svjedočenja („epistemology of testimony”). Strašno mi je važna Hjumova knjiga *Of Miracles*, o razlozima zbog kojih ljudi imaju tako sljepo povjerenje, zašto vjeruju u čuda, koji su preduvjeti povjerenja, koliko kritičnosti trebamo imati; kako to treba da opunomoci druge ljude i kako prihvaćati ono što oni kažu. Velik dio mog epistemološkog istraživanja se bazira na tome. Ova knjiga je vjerovatno proistekla iz toga, jer je to u nekom trenutku pitanje kome treba verovati, jesu li stručnjaci ti kojima treba slijepo vjerovati... Snažno zagovaram stav da nikada stručnjacima ne treba vjerovati slijepo, dakle, da je njihov autoritet deriviran, ne fundamentalan. Morate imati dobru evidenciju i razloge zašto nekome vjerujete, i tu je element slobode o kojem smo razgovarali. Uvijek na početku imate epistemičku, intelektualnu autonomiju, kao osnov za to kome ćete pokloniti povjerenje, čije ćete mišljenje uzeti za ozbiljno i hoćete li imati dovoljno intelektualne snage reći: ja sam spreman. Za mene je to intelektualna snaga. Ne biti egoističan, jer je prvi

poriv: moja mišljenja su najbolja itd., nego imati intelektualnu snagu i reći da neko zapravo zna bolje od mene i da želim znati mnogo više ili želim u ovom trenutku naučiti nešto od nekoga ko zna više od mene.

U vezi s tim možemo postaviti pitanje o poverenju u kontekstu digitalnog doba u kome živimo. Na koji način ovakve mogućnosti komunikacije utiču na mogućnost praktičnog sprovođenja hibridne perspektive u okviru socijalne epistemologije? Da li Vam se čini da nas ona vodi ka scenariju u kom se govori o efekti eho-sobe, u kojoj se veštački ili spontano sve jače čuju naše pretpostavke? Ili pak ova vrsta tehnološkog napretka sa sobom nosi mogućnost da najveći broj ljudi bude uključen u racionalne debate između različitih ekspertskih stavova, što bi bilo važno sa stanovišta što delotvornije podela epistemickog rada?

Da, to što pominjete *eho-sobe* i mjhure informacija važno je zato što su one potpuno zakomplicirale cijelu priču i otvorile nam neverojatnu perspektivu o kojoj se puno govori, pogotovo u oviru oblasti koja se danas naziva angažirana filozofija. Ja jako volim predlog Džonatana Volfa o angažiranoj filozofiji zato što ona počinje od konkretnog problema u društvu, a *echo chambers* i ti baloni su vrlo konkretan intelektualni izazov epistemicki za sve nas. Ja pravim razliku između informacijskih balona i *echo chambera*. Svi smo mi u nekom balonu. Bilo to digitalno ili ne. Sa digitalnim medijima taj problem se podigao na puno kompleksniju razinu, ali svi smo mi u društvu istomišljenika; čitamo iste novine, knjige i stalno smo u nekim svojim balonima u kojima drugi ljudi potvrđuju naša mišljenja; dijelimo ih i imamo jaku disonancu kad čujemo suprotne stavove pa ih uopšte ni ne čujemo, nekako prođe mimo nas. Ali oni su za mene prirodni i benigni. *Echo chambers* su maligne jer one sa sobom nose, bar u nekim podelama, one su izvori ekstremizma, društvenog ekstremizma. Zato što su to sobe iz kojih je nemoguće izaći. Balon, mjehurić može da pukne i onda možete izaći iz njih. Ljudi su otvoreni, razmjenjuju zajednička mišljenja, ali su i skloni i prihvatice tuđe mišljenje. *Echo chambers* su potpuno zatvorene. One su takve da se ljudi unutar njih ekstremiziraju. Svaka kritika koja dolazi izvan se upravo i interpretira kao da je zlonamerna, teorija zavere itd. Tako da onesa sobom nose još širu, dodatnu priču. I sad, u tom kontekstu, govoriti o istini, govoriti o odnosima između demokracije i istine postoji puno složenija priča. Vi definitivno imate svih koji participiraju, svi dolaze do informacija. Međutim, informacije se tako distribuiraju da se ljudi zatvaraju u svoje komore u kojima se ekstremiziraju, u kojima nisu osjetljivi na suprotna mišljenja i sami ne pristaju na participaciju. Odbijaju svaku epistemicku disonancu, svako neslaganje sa njima odbijaju kao

atak; i u tim situacijama vidite kako jedan demokratski proces: dijeljenja, slaganja, izaziva najneverojatnije ekstremističke pokrete, fanatiziranje i druge posledice.

Da li onda možda ljudi, naviknuti na echo sobe u kojima obitavaju, uopšte misle i komuniciraju? Da li je takva situacija možda izazvala i animozitet prema epistemičkim autoritetima, prema stručnjacima? Da li oni koji obitavaju u svojim sobama stručnjake doživljavaju neprijateljski?

Upravo tako. To je ta ideja. Kao prvo, zašto bi stručnjak imao bilo kakav superiorniji stav ili znao istinu, kad se smatra da svačija istina jednako vredi. Oni međusobno stvaraju osjećaj da je jako komforno dijelitizajednička mišljenja. I stručnjaci se u tom slučaju pojavljuju samo kao jedan drugi echo chamber koji zapravo sasvim sigurno, i to je karakteristika tih često pseudoznanstvenih echo chambera, da imaju tu ideologiju teorija zavere... Znači, na neki način svi koji dolaze izvana dolaze sa lošim namerama, sa zaverama... Tako da su oni potpuno rezistentni na drugačije mišljenje, pa iako ono pripada stručnjacima. I tako zapravo dolazimo pred izazov o kojem danas nisam sigurna kako da mislim, nisam ga još domislila.

Možda bismo mogli da zaključimo i da povežemo ceo naš razgovor s pitanjem demokratije, jer danas se puno govori o krizi demokratije, kako u regionu tako i na globalnom nivou. Da li Vi smatrate da bi naučnici iz oblasti društvenih nauka, kao svojevrсни epistemički autoriteti, doduše, skrajnuti i marginalizovani, mogli da doprinesu poboljšanju demokratije? Da li postoji način na koji bi se oni mogli više uključiti u društvo, kako bismo stvarno mogli čuti zahteve građana za stavovima stručnjaka? I na kraju, da li bi možda postojao neki institucionalni način na koji bi društvena nauka i relevantne informacije koje dolaze iz ovih oblasti bile vidljive u životu građana i u političkom odlučivanju? Kako angažovati društvene nauke?

Da, to je pitanje. I institucije koje u sebi udomljaju društvene nauke, humanističke nauke... Dvosmjerna je odgovornost. S jedne strane, naravno da bi donositelji odluka trebali konsultirati i znanstvenike iz oblasti humanističkih i društvenih znanosti. Čini mi se da tu postoji deficit i ne znam ko mu je „kumovao”, ako smijem tako reći, ali to je opet neko drugo pitanje. Međutim, ne treba čekati da nas neko pozove. To je pitanje javnog angažmana i preuzimanje uloge tzv. javnih intelektualaca. I vrlo često među svojim kolegama nailazim na mišljenje da se taj dio našeg posla smatra neznanstvenim ili na to da se smatra nekom vrstom odustajanja od prave filozofije (govorim o kolegama koji se bave filozofijom). Oni angažman i primjenjeni

angažirani vide kao gubljenje svog iskonskog filozofskog habitusa. Tako da postoji jedan načelni otpor u vidu apatije. Oni razmišljaju: šta to meni treba, imam ja svoj fini posao; u svom tihovanju mogu čitati i raditi. Međutim, svi smo mi duboko nesretni u ovom društvu u kojem živimo; mi kao naučnici, i definitivno angažman pojedinaca društvene humanističke znanosti je strašno važan, u nametanju... Ako te već ne zovu, pozovi se na neki način sam. Ja tu govorim uistinu o šutnji racionalnih centara. Mislim da mi predstavljamo te centre racionalnosti koji imaju, ja strašno verujem, obavezu i dužnost da to čine. Međutim, ono što je sa druge strane važno jest angažman institucija. Ideja da su institucije hladne neutralne sile takođe mi je potpuno neprihvatljiva. Jako zagovaram da vrlina institucije nije samo transparentnost, koja je jako važna. Nije samo to, već puno više od toga. Važan je stvarno jaki angažman institucija. Volim čak govoriti i o aktivizmu institucija. Dakle, na neki način nepreuzimanje uloge civilnog društva, civilno društvo je to koje tu ima prioritet... Ali te metodologije koje su u kutijama, boksovima – civilno društvo radi to, institucije rade to, intelektualci rade to – čini mi se da treba izaći iz tih boksova, iz tih silosa i jako se zalažem za recimo sveučilište. Ja sam sada između ostalog na toj poziciji rektorice i mislim da sveučilište mora biti angažirano. Mora biti jako upleteno u sve ono što se zbiva. Ne smije se štititi, treba izvlačiti svoje ljude i gurati ih da kažu i da se angažiraju.

Razgovor vodio *Andrea Perunović*